

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน

นาฏศิลป์ ม.4

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551

ผู้เรียบเรียง : ดร.ไกรลาส จิตรกุล

ผู้ตรวจ : นางสาวกรมล อิม่าชัย
เรืออากาศเอก อินา พุ่งทอง
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุรพงษ์ บ้านไกรทอง

บรรณาธิการ : นายทฤษฎี เตือนทัย

ผลิตและจัดจำหน่าย

บริษัท ศูนย์หนังสือ เมืองไทย จำกัด

นางสาวปัญญา วิทย์สัมพันธ์

101/14 หมู่บ้านมณียา 3 ซอย 10

ถนนรัตนวิเศษ ตำบลโพธิ์ อำเภอเมือง

จังหวัดนนทบุรี 11000

โทร. 0-2924-6316

08-1445-9968

08-6300-4113

โทรสาร 0-2594-3923

E-mail : editor@muangthaibook.com

Website : www.muangthaibook.com

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551

ผู้เรียบเรียง : ดร.ไกรลาส จิตรกุล

ผู้ตรวจ : นางสาวกรมล อิม่าชัย
เรืออากาศเอก อินา พุ่งทอง
ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุรพงษ์ บ้านไกรทอง

บรรณาธิการ : นายทฤษฎี เตือนทัย

พิมพ์ครั้งที่ 1 : กุมภาพันธ์ 2565

จำนวน : 3,000 เล่ม

จัดทำโดย : บริษัท ศูนย์หนังสือ เมืองไทย จำกัด
นางสาวปัญญา วิทย์สัมพันธ์
101/14 หมู่บ้านมณียา 3 ซอย 10 ถนนรัตนวิเศษ
ตำบลโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี 11000
โทร. 0-2924-6316, 08-1445-9968,
08-6300-4113

โทรสาร 0-2594-3923

E-mail : editor@muangthaibook.com

Website : www.muangthaibook.com

ISBN : 978-616-281-957-5

ราคา : 75 บาท

“หนังสือเล่มนี้เป็นลิขสิทธิ์ของ บริษัท ศูนย์หนังสือ เมืองไทย จำกัด ห้ามทำซ้ำ คัดลอก เลียนแบบ ทำสำเนาตัดแปลง หรือวิธีการอื่นใดไปเผยแพร่ ไม่ว่าจะเป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้ นอกจากจะได้รับการยินยอมเป็นลายลักษณ์อักษรจาก บริษัท ศูนย์หนังสือ เมืองไทย จำกัด”

คำนำ

สารบัญ

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน นาฏศิลป์ ม.4 เล่มนี้ เรียบเรียงขึ้นสำหรับใช้ประกอบการเรียนการสอน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ซึ่งมีเนื้อหาตรงตามมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัด ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ

เนื้อหาในหนังสือมีทั้งหมด 4 หน่วยการเรียนรู้ ประกอบด้วย (1) พื้นฐานศิลปะการแสดงไทย (2) พื้นฐานการสร้างสรรค์ศิลปะการแสดงไทย (3) การฝึกทักษะการแสดงขั้นพื้นฐาน (4) พื้นฐานศิลปะการแสดงตะวันตก พร้อมทั้งกิจกรรมการเรียนรู้และคำถามประจำหน่วย เพื่อพัฒนากระบวนการคิด เสริมทักษะความรู้ ความเข้าใจ และสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต และกระบวนการทำงานได้เป็นอย่างดี

ฝ่ายวิชาการ ศูนย์หนังสือ เมืองไทย และผู้เรียบเรียง หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน นาฏศิลป์ ม.4 เล่มนี้ จะเป็นสื่อการเรียนการสอนที่ให้ความรู้ ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีทักษะกระบวนการคิด การแก้ปัญหา การตัดสินใจ ให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เรียน ผู้สอน ตลอดจนที่จะนำไปใช้ให้บรรลุตามมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัดของกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ทั้งนี้ หากมีข้อผิดพลาดประการใด ฝ่ายวิชาการ ศูนย์หนังสือ เมืองไทย และผู้เรียบเรียง พร้อมน้อมรับคำติชม และกรุณาแจ้งให้สำนักพิมพ์ทราบ เพื่อดำเนินการปรับปรุงในโอกาสต่อไป

ดร.ไกรลาส จิตรกุล

และ

ฝ่ายวิชาการ ศูนย์หนังสือ เมืองไทย

หน้า

หน่วยการเรียนรู้ที่ 1 พื้นฐานศิลปะการแสดงไทย	1
1.1 ความหมายและที่มาของศิลปะการแสดงไทย	2
1.2 ศิลปะการแสดงประเภทที่ไม่มีเรื่องราว	7
1.3 ศิลปะการแสดงประเภทที่มีเรื่องราว	14
กิจกรรมหน่วยการเรียนรู้ที่ 1	38
คำถามหน่วยการเรียนรู้ที่ 1	39
หน่วยการเรียนรู้ที่ 2 พื้นฐานการสร้างสรรค์ศิลปะการแสดงไทย	40
2.1 ประวัติและพัฒนาการในการสร้างสรรค์ทำรำ	41
2.2 องค์ประกอบการแสดงของไทย	47
2.3 ภาษาท่าและนาฏยศัพท์	54
2.4 การแสดงอุบายพราหมณ์	59
กิจกรรมหน่วยการเรียนรู้ที่ 2	84
คำถามหน่วยการเรียนรู้ที่ 2	85
หน่วยการเรียนรู้ที่ 3 การฝึกทักษะการแสดงขั้นพื้นฐาน	86
3.1 การแสดงจินตลีลาประกอบเพลง	87
3.2 การสร้างสรรค์ท่าทำที่เป็นคู่และหมู่	92
กิจกรรมหน่วยการเรียนรู้ที่ 3	128
คำถามหน่วยการเรียนรู้ที่ 3	129
หน่วยการเรียนรู้ที่ 4 พื้นฐานศิลปะการแสดงตะวันตก	130
4.1 หลักการปะพันธ์เพลงเบื้องต้น	131
4.2 การเปรียบเทียบความแตกต่างของบทเพลง	143
4.3 ประเภทของละครตะวันตก	144
4.4 การสร้างสรรค์ละครสั้น	145
กิจกรรมหน่วยการเรียนรู้ที่ 4	150
คำถามหน่วยการเรียนรู้ที่ 4	151
บรรณานุกรม	152

หน่วยการเรียนรู้ที่ 1

พื้นฐานศิลปะการแสดงไทย

สาระที่ 3

นาฏศิลป์

มาตรฐาน ศ 3.1

เข้าใจและแสดงออกทางนาฏศิลป์อย่างสร้างสรรค์ วิเคราะห์ วิพากษ์วิจารณ์คุณค่านาฏศิลป์ ถ่ายทอดความรู้สึก ความคิดอย่างอิสระ ชื่นชม และ ประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

ตัวชี้วัด

ศ. 3.1 ม.4-6/1 มีทักษะการแสดงหลากหลายรูปแบบ

ศ. 3.1 ม.4-6/3 ใช้ความคิดริเริ่มในการแสดงนาฏศิลป์เป็นคู่และหมู่

สาระสำคัญ

ศิลปะการแสดงเป็นเสมือนเครื่องมือที่มนุษย์เราใช้เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงอารมณ์ ความรู้สึก ความคิดของตน เพื่อถ่ายทอดให้บุคคลอื่นได้เข้าใจ และรับรู้ถึงสิ่งที่ตนต้องการจะแสดงออก

ศิลปะการแสดงแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่ (1) ประเภทที่มีเรื่องราว เช่น โขน ละครไทย ภาพยนตร์ หุ่น ลิเก โนรา และ (2) ประเภทที่ไม่มีเรื่องราว เช่น ระบำ รำ ฟ้อน เซิ้ง

ผังสาระการเรียนรู้

นาฏศิลป์ ม.4

1.1 ความหมายและที่มาของศิลปะการแสดงไทย

1.1.1 ความหมายของศิลปะการแสดงไทย

ศิลปะการแสดง เป็นรูปแบบของศิลปะชนิดหนึ่ง ที่สร้างความสุนทรียะให้เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ สามารถสัมผัสได้จาก การมองเห็นและฟังไปพร้อม ๆ กัน หรืออาจสัมผัสได้จากการมองเห็นเพียงอย่างเดียว

ศิลปะการแสดง เป็นคำที่ใช้เทียบคำภาษาอังกฤษว่า Performance Arts หมายถึง ศิลปะที่เกี่ยวข้องกับการแสดง ซึ่งเป็นได้ทั้งแบบดั้งเดิมหรือประยุกต์ ได้แก่ ละคร การดนตรี และการแสดงพื้นบ้าน โดยมีผู้ให้ความหมายไว้มากมาย เช่น

อริสโตเติล (Aristotle) นักปราชญ์ชาวกรีก ให้คำนิยามว่า คือ การเลียนแบบธรรมชาติ

ลีโอ ตอลสตอย (Leo Tolstoy) นักเขียนชาวรัสเซีย ให้คำจำกัดความว่า เป็นการสื่อสารอย่างหนึ่งระหว่างมนุษย์ ด้วยการใช้อำนาจถ่ายทอดความคิด และศิลปะของการแสดงออกทางอารมณ์ความรู้สึก

ดับเบิลยู. เอช. ปาร์กเกอร์ (W. H. Parker) กล่าวไว้ว่า คือ การแสดงออกถึงจินตนาการ ความปรารถนาในจิตใจของมนุษย์ชาติ

สตีเฟ พันธุมโกมล ผู้ก่อตั้งภาควิชาศิลปะการละคร คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระบุว่า ศิลปะการแสดง คือ ศิลปะที่เกิดขึ้นจากการนำภาพจากประสบการณ์และจินตนาการของมนุษย์มาผูกเป็นเรื่อง และจัดเสนอในรูปแบบของการแสดง โดยมีผู้แสดงเป็นผู้สื่อความหมายและเรื่องราวต่อผู้ชม

รูปที่ 1.1 ศิลปะการแสดงโขน

(ที่มา : <https://mintmintchani.wordpress.com/เอกลักษณ์ของวัฒนธรรมไทย/9-นาฏศิลป์ไทย/>)

จากความหมายที่กล่าวมาข้างต้น จึงสรุปได้ว่า ศิลปะการแสดงเป็นเสมือนเครื่องมือที่มนุษย์เราใช้เป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงอารมณ์ ความรู้สึก ความคิดของตน เพื่อถ่ายทอดให้บุคคลอื่นได้เข้าใจ และรับรู้ถึง สิ่งที่ต้องแสดงออก ซึ่งเป็นสัญชาตญาณอย่างหนึ่งของมนุษย์ เป็นความปรารถนาในจิตใจของมนุษย์ เหมือนอย่างที่เราเคยได้ยิน เอช. ปาร์กเกอร์ ได้กล่าวไว้ ดังนั้น มนุษย์ทุกคนจึงเป็นนักแสดงได้ เพราะการแสดงไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบหรือลักษณะใดก็ตาม นับว่าเป็นการกระทำที่ยั่ววนจิตใจมนุษย์ได้มากที่สุด

โครงสร้างศิลปะการแสดง

ศิลปะการแสดงเป็นการสื่อสารที่แสดงออกโดยอาศัยตัวบุคคลเป็นเครื่องมือที่จะสื่อไปยังผู้ชมให้เกิดความพึงพอใจ ดังนั้น การทำให้ศิลปะการแสดงเป็นที่ยอมรับจึงต้องมีองค์ประกอบ 3 ประการ ดังนี้

1. **ศิลปิน** เป็นผู้ถ่ายทอดผลงานออกสู่สายตาผู้ชม เป็นหัวใจสำคัญของการแสดงเพราะเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดกับผู้ชมมากที่สุด โดยศิลปินจะใช้การสื่อสารผ่านรูปร่าง หน้าตา ความรู้ ความชำนาญ ทักษะประสบการณ์ และพรสวรรค์ของศิลปินเป็นสำคัญ

2. **ศิลปะประดิษฐ์** เป็นศิลปะแขนงหนึ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยใช้ความคิดสร้างสรรค์ ด้วยการคิดค้นรูปแบบขึ้นใหม่ เป็นผลงานที่เกิดจากการสร้างสรรค์ เป็นจุดเริ่มต้นของงานการแสดง สิ่งที่อยู่ในศิลปะประดิษฐ์มีขอบเขตกว้างขวางมาก ทั้งเรื่องราว เนื้อหา อารมณ์ ความรู้สึกลีลาท่าทาง รวมถึงทำนองเพลง ฉากแสง สี เสียง เครื่องแต่งกาย

3. **ผู้ชม** เป็นผู้อุปถัมภ์งานศิลปะ เป็นผู้ที่มีคุณค่าการแสดง เพราะไม่ว่าศิลปะการแสดงจะสวยงามเพียงใด แต่หากขาดผู้อุปถัมภ์ไปแล้ว ผลงานนั้นก็อาจด้อยค่าหรือไร้ความหมาย นอกจากนี้ ผู้ชมยังเป็นผู้วิพากษ์วิจารณ์และสะท้อนผลงานการแสดง ซึ่งส่งผลให้เกิดการพัฒนาปรับปรุงการแสดงให้ดียิ่งขึ้น

รูปที่ 1.2 โครงสร้างศิลปะการแสดง

(ที่มา : <https://orchardtheatre.co.uk/Online/VenueHire>)

ดังนั้น **ศิลปะการแสดงไทย** ความหมายในที่นี้ คือ **นาฏศิลป์** เป็นศิลปะการแสดงที่มีคุณค่าแฝงไว้ซึ่งความงดงามของภูมิปัญญาไทย นาฏศิลป์เกิดจากการผสมผสานสองคำ คือ “**นาฏ**” ที่หมายถึงการร่ายรำหรือการเคลื่อนไหวไปมาอย่างงดงาม ประณีต ละเอียดอ่อน กับคำว่า “**ศิลป์**” ที่หมายถึงการแสดงออกเพื่อสนองความต้องการทางอารมณ์ของผู้สร้างงานให้ผู้ชมได้รับรู้และเข้าใจในงานที่ตนเองสร้างขึ้น ดังนั้น **นาฏศิลป์** จึงหมายถึง การฟ้อนรำที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นจากท่าทาง และอารมณ์ที่เป็นธรรมชาติของมนุษย์ มุ่งเน้นให้เกิดความประทับใจ ดึงดูด ลึกซึ้ง เพียบพร้อมไปด้วยความวิจิตรบรรจง ละเอียดอ่อน ซึ่งรวมถึงการนำเอาการขับร้องและการบรรเลงมารวมด้วย

1.1.2 ที่มาของนาฏศิลป์ไทย

นาฏศิลป์ไทยเป็นศิลปะแห่งการฟ้อนรำที่ได้รับการปรับปรุงให้งดงาม และก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้ชม โดยมีสมมติฐานมาจากอิริยาบถต่าง ๆ ของมนุษย์ เช่น การยืน การเดิน การนั่ง ซึ่งเมื่อนำมาตกแต่งเป็นท่ารำก็จะกลายเป็นท่าเต้นที่มีลีลาการก้าวเท้าและแกว่งแขนให้ได้สัดส่วนงดงามถูกต้องตามแบบแผนที่กำหนด สอดคล้องไปกับท่วงทำนองของจังหวะเพลง

ความงดงามของท่ารำตามจังหวะและทำนองเพลง ตลอดจนการแสดงสื่อความหมายด้วยบทเจรจา ท่าทาง และคำร้อง จะช่วยให้ผู้ชมสนุกสนานเบิกบาน เกิดอารมณ์คล้ายคลึงตามไปกับการแสดง จึงมีข้อสันนิษฐานถึงที่มาของนาฏศิลป์ว่าเกิดจากปัจจัย 4 ประการ ดังนี้

1. **เกิดจากการละเล่นของชาวบ้านในท้องถิ่น** เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นหลังจากเสร็จสิ้นภารกิจการทำงานในแต่ละวัน ด้วยการร้องรำทำเพลง มีการนำดนตรีประกอบการแสดงเพื่อเพิ่มความครื้นเครงสนุกสนาน เป็นกุศโลบายอย่างหนึ่งที่ช่วยผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าจากการทำงาน โดยลักษณะการร้องรำจะเป็นแบบคู่ชายหญิง เดินเป็นวง เรียกว่า รำโชนหรือรำวงพื้นบ้าน

รูปที่ 1.3 รำโชน

(ที่มา : <http://oknation.nationtv.tv/blog/political79-2-1/2017/11/21/entry-2>)

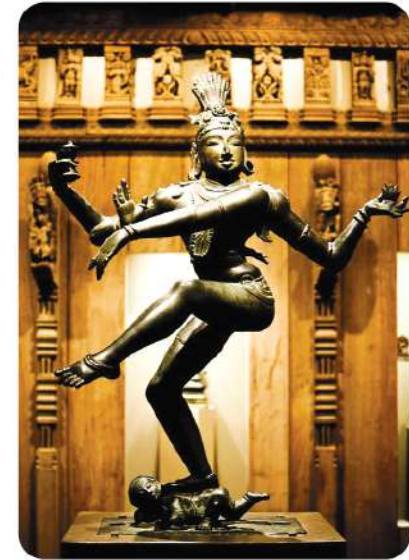
2. เกิดจากการแสดงเป็นแบบแผน ก่อนหน้านี้นาฏศิลป์ไทยที่เป็นมาตรฐานมักจะได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นโดยปรมาจารย์ทางนาฏศิลป์ไทยในวังหลวง ที่ฝึกให้กับผู้ที่อยู่ในวังเพื่อใช้แสดงในโอกาสต่าง ๆ เท่านั้น ต่อมา (สมัยรัตนโกสินทร์) จึงได้มีการนำศิลปะการฟ้อนรำที่เป็นแบบแผนเข้าสู่ระบบการศึกษา จนในปัจจุบันมีการนำเอานาฏศิลป์นานาชาติมาประยุกต์ใช้ในการประดิษฐ์ท่ารำ ปรับปรุงรูปแบบการแสดง มีการนำเทคนิคแสง สี เสียง เข้ามาเป็นองค์ประกอบในการแสดงชุดต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับฉาก และมีความทันสมัยมากขึ้น

รูปที่ 1.4 การแสดงที่นำเทคนิคแสง สี เสียง เข้ามาเป็นองค์ประกอบ
(ที่มา : https://www.matichonacademy.com/content/culture/article_22108)

3. เกิดจากการรับอารยธรรมของอินเดีย สันนิษฐานว่าอารยธรรมทางศิลปะด้านนาฏศิลป์ของอินเดียได้รับการเผยแพร่ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ตามประวัติการสร้างเทวาลัยพระศิวะนาฏราช (ปี พ.ศ. 1800) ดังนั้น ท่ารำไทยที่ดัดแปลงมาจากอินเดียในครั้งแรกจึงเป็นความคิดของนักปราชญ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ก่อนที่จะนำมาปรับปรุงให้เป็นรูปแบบตามเอกลักษณ์ของไทย ดังตัวอย่างของเทวรูปศิวะปางนาฏราช ที่สร้างเป็นท่าการรำรำของพระอิศวรมีทั้งหมด 108 ท่า หรือ 108 กระณะ ที่เป็นคัมภีร์สำหรับการฟ้อนรำ แต่งโดยพระภคมุนี เรียกว่า “คัมภีร์ภทรนาฏยศาสตร์” ซึ่งถือว่ามีอิทธิพลต่อแบบแผนการสืบสาน การถ่ายทอดนาฏศิลป์ของไทย จนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่มีรูปแบบ การเรียน การฝึกหัดเป็นจารีตและขนบธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจวบจนปัจจุบัน

4. เกิดจากการเลียนแบบของธรรมชาติ กิริยาท่าทางตามธรรมชาติของมนุษย์จะบ่งบอกความหมายและสื่อความหมายกับผู้อื่นได้ ควบคู่กับการพูด โดยเฉพาะการเคลื่อนไหวอริยาบถตามธรรมชาติของมนุษย์ เช่น แขน ขา หน้าตา หรือการแสดงอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ในกิริยาอาการต่าง ๆ เช่น รัก ชัง โกรธ เกลียด โศกเศร้า ดีใจ เสียใจ ในการฟ้อนรำก็จะใช้ท่ารำสื่อความหมายกับผู้ชม เช่นเดียวกัน จะเห็นได้ว่า การแสดงบางชุดไม่มีเนื้อเพลง แต่มีทำนองเพลงอย่างเดียว ผู้แสดงก็จะฟ้อนรำไปตามทำนองเพลงนั้น ๆ ถือว่าท่ารำเป็นท่าทางธรรมชาติที่ใช้สื่อความหมาย ด้วยเหตุผลที่ว่าต้องการให้ผู้ชมเข้าใจความหมายในการรำ และใช้ท่ารำในการดำเนินเรื่องด้วย ถึงแม้ว่าท่ารำส่วนใหญ่จะมีลีลาสวยงามวิจิตรกว่าท่าทางธรรมชาติไปบ้าง แต่ก็ยังคงใช้ท่าทางธรรมชาติเป็นพื้นฐานในการประดิษฐ์ท่ารำ และเลือกใช้ได้อย่างเหมาะสมบ่งบอกความหมายได้ถูกต้อง

รูปที่ 1.5 องค์พระศิวะนาฏราช
ปางรำรำแห่งพระศิวะ
(ที่มา : <http://www.siamganesha.com/pictures/?p=336>)

รูปที่ 1.6 ท่าทางธรรมชาติที่เป็นพื้นฐานในการประดิษฐ์ท่ารำ (ท่าดีใจ)

1.2 ศิลปะการแสดงประเภทที่ไม่มีเรื่องราว

ศิลปะการแสดงที่ไม่มีเรื่องราว คือ การแสดงที่ไม่มีเรื่องราวเนื้อหาที่ผูกเป็นเรื่อง ส่วนใหญ่เป็นการแสดงชุดสั้น ๆ ไม่จำกัดจำนวนนักแสดง ไม่มีความซับซ้อนใด ๆ อาจมีความหมายหรือไม่มีความหมายก็ได้ เพราะมุ่งเน้นที่ความสวยงามของท่าทางการแสดง ความพร้อมเพรียงของการแสดง เป็นศิลปะการแสดงที่สามารถหาชมได้ทั่วไปตามภูมิภาคต่าง ๆ ของไทย นิยมใช้เป็นการแสดงสำหรับการต้อนรับ หรืองานพิธีกรรมอื่น ๆ และเป็นหนึ่งในกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจค่อนข้างมาก ตัวอย่างศิลปะการแสดงประเภทที่ไม่มีเรื่องราว ได้แก่

1.2.1 ระบำ

ตามความหมายของราชบัณฑิตยสถาน **ระบำ** หมายถึง คำเรียกการแสดงการรำที่มักใช้ผู้แสดงหลายคน รำเป็นหมู่ มีดนตรีและการขับร้อง ผู้แสดงเคลื่อนที่ไปมาบนเวที การแสดงระบำของไทยมักใช้ประกอบการแสดงละคร ผู้แสดงจึงต้องแต่งกายตามท้องเรื่อง เช่น แต่งกายเป็นเทวดานางฟ้าแสดงระบำดาวดึงส์ ประกอบละครเรื่องสังข์ทองตอนตีกลี แต่งกายด้วยสีของมณีทั้ง 9 ชนิด แสดงระบำนพรัตน์ประกอบการแสดงละครเรื่องสุวรรณทนต์ตอนชมถ้ำ หรืออาจให้ผู้แสดงแต่งกายเป็นสัตว์ต่าง ๆ เช่น แต่งกายเป็นไก่แสดงระบำไก่ประกอบการแสดงเรื่องพระลอ แต่งกายเป็นม้าแสดงระบำม้าประกอบการแสดงเรื่องไชยเชษฐา แต่งกายเป็นนกเขาแสดงระบำนกเขาประกอบการแสดงเรื่องอิเหนาตอนประสันดาตตอนก

นอกจากนี้ การแสดงระบ้ายังสะท้อนให้เห็นอาชีพในชุมชน เช่น ระบำร่อนแร่ ระบำเก็บใบชา ระบำชาวนา ระบำเก็บดอกบัว

ประเภทของระบำสามารถแบ่งได้ ดังนี้

1. ระบำมาตรฐาน เป็นระบำที่มีจะแทรกอยู่ในการแสดงโขนละคร มีลักษณะการแต่งกายแบบยืนเครื่องพระ-นาง ตลอดจนท่ารำ เพลงร้อง และดนตรีได้กำหนดไว้เป็นแบบแผน มีลักษณะเฉพาะตัวตามแบบของนาฏศิลป์ไทย ซึ่งบรมครูทางนาฏศิลป์ได้กำหนดแบบแผนกระบวนกรรำ และเป็นที่ยอมรับกันมานาน จึงไม่ควรแก้ไขดัดแปลงไปจากเดิม เช่น ระบำสี่บท ต่อมาเมื่อผู้ประดิษฐ์ระบำเลียนแบบระบำสี่บทขึ้นอีกหลายชุด ได้แก่ ระบายนงนิจ ระบำดาวดึงส์ ระบำกฤดาภินิหาร ระบำพรหมศาสตร์ระบำเทพบันเทิง เป็นต้น

รูปที่ 1.7 ระบำเทพบันเทิง

(ที่มา : <http://zazacza.blogspot.com/2018/01/blog-post.html>)

2. ระบำเบ็ดเตล็ดหรือระบำปรับปรุง หมายถึง การแสดงที่ประดิษฐ์คิดค้นหรือปรับปรุงขึ้นใหม่ตามความประสงค์ ตามเหตุการณ์ ตามสมัยนิยม ไม่มีท่ารำตายตัว สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสมของเวลา สถานที่ และโอกาส รวมทั้งฝีมือของผู้แสดงด้วย ลักษณะการแต่งกายควรเหมาะสมกับแนวคิดในการประดิษฐ์ระบำชุดนั้น ๆ ระบำแบบปรับปรุงแบ่งออกตามแนวความคิดการประดิษฐ์ระบำได้ 5 ประเภท ได้แก่ ระบำศิลปะชีพ ระบำเนื่องมาจากประเพณี พิธีกรรม หรือการละเล่น ระบำโบราณคดี ระบำแสดงเอกลักษณ์ท้องถิ่น และระบำเบ็ดเตล็ด

ตัวอย่างระบำประเภทนี้ เช่น ระบำนพรัตน์ ระบำกราวอาสา ระบำชุมนุมเผ่าไทย ระบำเริงอรุณ ระบำวิชณี ระบำไกรลาสสำเริง ระบำนั่ง ระบำโบราณคดี รำสินวล รำโคม เป็นต้น

รูปที่ 1.8 ระบำนั่ง

(ที่มา : <https://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=rouenrarai&month=02-2009&date=11&group=1&gblog=15>)

ระบำฉิ่ง เป็นการแสดงในรูปแบบสร้างสรรค์ โดยนำเครื่องประกอบจังหวะของวงดนตรีไทยมาใช้ในการแสดงเป็นการแสดงในรูปแบบของระบำเบ็ดเตล็ด ที่มาของระบำฉิ่งเกิดจากพลตรีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล เคยทอดพระเนตรการแสดงของชาวอินเดียที่ใช้ฉิ่งประกอบทำรำ จึงมอบหมายให้นางมยุรา ยมะคุปต์ นางเฉลย สุขะวณิช ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร ประดิษฐ์ลีลาทำรำ และให้นายมนตรี ตราโมท ผู้เชี่ยวชาญด้านดุริยางค์ไทย กรมศิลปากร แต่งทำนองเพลง เพื่อแสดงในงาน “นาฏลีลาน้อมเกล้า” เนื่องในโอกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 เสด็จเกลี้ยกลัวยราชสมบัติปีที่ 36 ณ โรงละครแห่งชาติ เมื่อวันที่ 9 ธันวาคม พ.ศ. 2524

การแสดงระบำฉิ่งแบ่งได้ 2 รูปแบบ คือ ระบำฉิ่งล้วน และระบำอวยพรแล้วท่ายด้วยระบำฉิ่ง โดยรูปแบบของการแสดงจะเน้นจังหวะการตีฉิ่งในแบบต่าง ๆ ได้แก่ รำฉิ่ง ตีฉิ่งจังหวะเดียว จังหวะฉิ่ง-ฉับ สองชั้นและชั้นเดียว ตีประกอบฉิ่ง กระบวนการเล่นระบำฉิ่ง ลีลานาฏศิลป์ไทยผสมนาฏศิลป์สากล เช่น วังเยี่ยงปลายเท้า วาดแขน เป็นต้น

ดนตรีประกอบการแสดง ใช้วงปี่พาทย์ไม้นวมเครื่องห้า หรือเครื่องคู่ หรือเครื่องใหญ่ ตามความเหมาะสมแก่โอกาส ท่วงทำนองเพลงและจังหวะ เป็นเพลงประเภทอัตราสองชั้นและชั้นเดียว ไม่มีบทหรือร้อง ไม่ใช้ฉิ่งในวงดนตรีตีประกอบจังหวะ แต่ใช้ฉิ่งของผู้รำตีตามจังหวะช้าหรือเร็วตามจังหวะช้า-เร็วของท่วงทำนองเพลง

การแต่งกายของผู้แสดง แต่งแบบยืนเครื่องลำลอง นุ่งผ้ายกคั่น หรือผ้าพิมพ์ลายทองแบบจับหน้านาง ท้มผ้าสไบทรงทองปักลายดิ้นเลื่อม ท้มทับสไบแพรจีบ สวมเครื่องประดับนิมิตพิกุลอย่างน้อย เก้าอี้ประดับปักกล้วยดอกไม้ไหวหรือเกี้ยวทางหงส์

1.2.2 รำ

ตามความหมายของราชบัณฑิตยสถาน **รำ** หมายถึง การแสดงท่าทางเคลื่อนไหวมือ แขน ลำตัว ขา และเท้า โดยมีลีลาและแบบท่าเข้ากับจังหวะของดนตรีหรือเข้ากับเพลงร้อง

คำว่า ‘รำ’ ถ้าใช้ซ้อนกับ ‘รำย’ จะเป็น ‘รำยรำ’ หมายถึง อาการรำที่มีลีลางดงาม ผู้รำรู้สึกเพลิดเพลินไปกับเสียงเพลงและทำรำนั้น ศิลปะแห่งการรำยรำจึงมีผู้แสดงตั้งแต่ 1-2 คนขึ้นไป มีลักษณะการแต่งกายตามรูปแบบของการแสดง ไม่เล่นเป็นเรื่องราว อาจมีบทขับร้องประกอบการรำเข้ากับทำนองเพลงดนตรี มีกระบวนท่ารำโดยเฉพาะ

การรำจะต่างกับระบำ เนื่องจากท่ารำจะมีความเชื่อมโยงสอดคล้องต่อเนื่องกัน และเป็นบทเฉพาะสำหรับผู้แสดงนั้น ๆ เช่น รำเพลงช้า-เพลงเร็ว รำแม่บท รำมณฑา-รำมธุรา เป็นต้น

ศิลปะการรำยรำ สามารถแบ่งเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. **รำเดี่ยว** หมายถึง การรำที่ใช้ผู้แสดงคนเดียว เช่น รำฉุยฉาย รำพลาญชุมพล รำโนราห์ บุญยัญ

2. **รำคู่** หมายถึง การรำที่ใช้ผู้แสดง 2 คน การรำคู่ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

(1) รำคู่ในเชิงศิลปะการต่อสู้ เช่น กระบี่กระบอง ดาบสองมือ โล่ เช่น คัง ทวน

(2) รำคู่ในชุดสวยงาม เช่น หนุมานจับนางเบญจฉาย พระรามตามกวาง พระลอตามไกร รามสูรเมขลา รามาลิขิตพวงมาลัย

3. **รำหมู่** หมายถึง การรำที่ใช้ผู้แสดงมากกว่า 2 คน โดยนับเอาลักษณะของจำนวนคนส่วนระบำนั้นก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของรำหมู่เช่นเดียวกัน เช่น รำโคม รำพัด รำวง เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีการแสดงพื้นเมืองของชาวบ้านที่ถือว่าเป็นการรำหมู่ เช่น รำกลองยาว

รูปที่ 1.9 รำโคม

(ที่มา : <https://www.bloggang.com/m/viewdiary.php?id=rouenrarai&month=07-2010&date=20&group=13&gblog=2>)

รำพลาญชุมพล เป็นการแสดงรำเดี่ยวที่ดัดตอนมาจากการแสดงละครเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนพระไวยแตกทัพ โดยผู้รำจะเป็นตัวพลาญชุมพล ซึ่งปลอมตัวเป็นมอญเพื่อออกไปสู้รบกับพิกษา คือ พระไวย สาเหตุมาจากความไม่เข้าใจกัน

การรำชุด ‘รำพลาญชุมพลแต่งตัว’ นี้ มีจุดสำคัญอยู่ที่การใช้ไหล่ เพราะการใช้ไหล่ในท่าของมอญที่จะต้อง “ตีไหล่ออก” ผลมผลานท่ารำในลักษณะต่าง ๆ เช่น กระบวนท่าตีไหล่ออก กระบวนท่ารำหอก และกระบวนท่ารำมีมา ซึ่งเป็นการแสดงที่ได้รับความนิยมมาก

ผู้แสดงรำพลาญชุมพลแต่งกายด้วยกางเกงสีชมพู (สนับเพลา) สวมผ้าถุงเป็นผ้าตะไก้ (ลายตาหมากรุก) ลายตาราง ผูกผ้าประเจียดสีขาว เข็มยันต์ ผ้าคาดเอวสีเขียว สวมเสื้อแขนยาวสีชมพู คอตั้ง ผ่าอก สวมเสื้อกั๊กสีดำปักลายยันต์ทับอีกชั้น คาดศีรษะด้วยผ้าโพกหัวสีแดงขลิบทอง ประดับด้วยต่างหู สายเพชรคาดผ้าไหม เข็มขัดพร้อมหัว กำไล ข้อเท้า และมีอุปกรณ์ประกอบการแสดง คือ ตะกรุด หอก สัตตโลหะ ม้าสีกะเลียว (เขียว)

ดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง คือ วงปี่พาทย์ไม้นวมแต่เปลี่ยนขลุ่ยเป็นปี่มอญ และเพิ่มตะโพนมอญเข้าไป ส่วนเพลงที่ใช้ประกอบการแสดง คือ เพลงมอญดูดาวและเพลงพญาลำพอง

1.2.3 ฟ้อน

ฟ้อน หมายถึง ศิลปะการรำร่ายแบบพื้นเมืองที่มีลีลาการรำร่ายค่อนข้างช้า แต่งกายด้วยชุดพื้นเมือง ใช้เครื่องดนตรีพื้นเมืองบรรเลง เป็นการแสดงออกถึงวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี มีจุดประสงค์เพื่อแสดงความงดงามอ่อนช้อย พร้อมเพรียงกัน โดยแบ่งตามลักษณะการแสดงได้หลายประเภท ดังนี้

1. **ฟ้อนที่สืบเนื่องมาจากการนับถือผี** เป็นการฟ้อนที่มาจากความเชื่อ ความศรัทธาตามพิธีกรรมที่มีมาช้านาน เช่น ฟ้อนผีบ้านผีเมือง
2. **ฟ้อนแบบเมือง** เป็นการฟ้อนที่มีลีลาการแสดงเป็นแบบฉบับของคนเมือง มีลักษณะที่อ่อนช้อย สวยงาม เช่น ฟ้อนเล็บ ฟ้อนเทียน ฟ้อนมาลัย ฟ้อนสาวไหม
3. **ฟ้อนแบบม่าน** เป็นการฟ้อนที่ผสมผสานระหว่างศิลปะการฟ้อนของพม่ากับไทยล้านนา เช่น ฟ้อนม่านม้วยเชียงตา
4. **ฟ้อนแบบเงี้ยว** เป็นการฟ้อนที่รับอิทธิพลมาจากชาวไทยใหญ่ผสมกับชาวไทยล้านนา เช่น ฟ้อนเงี้ยว ฟ้อนไต มอญเงี้ยว
5. **ฟ้อนที่ปรากฏในบทละคร** เป็นการฟ้อนที่มีผู้คิดสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้ประกอบการแสดงละคร เช่น ฟ้อนลาวแพน ฟ้อนม่านมอญ

รูปที่ 1.10 ฟ้อนเงี้ยว

(ที่มา : <https://www.youtube.com/watch?v=ymqmqmB7LnaoA>)

ฟ้อนไต เป็นศิลปะการฟ้อนของชาวพื้นเมืองเหนือที่ได้รับอิทธิพลมาจากชนชาติไทใหญ่ ใช้แสดงในงานมงคล มักพบเห็นการแสดงนี้ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนและเชียงใหม่ที่มีชาวพื้นเมืองที่สืบเชื้อสายมาจากชนชาติไทใหญ่ เป็นการฟ้อนชุด ชุดหนึ่งประมาณ 12 คน หรือมากกว่านั้น

ฟ้อนไต

(ที่มา : https://www.thongteaw.com/food/ทุ่งทางบุฟเฟ่ต์_content/ChiangmaiOldCulturalCenter.html)

การแสดงฟ้อนไต ผู้ฟ้อนจะยืนเรียงแถวแล้วฟ้อนเช่นเดียวกับฟ้อนเมืองของพื้นเมืองเหนือ ลักษณะท่าทางที่ใช้ฟ้อนเป็นแบบไทใหญ่ ต่อมานายแก้ว และนางละห้อย ทองเขียว ได้ใช้ท่าแม่บทของภาคกลางมาประกอบ และเรียงลำดับท่าการฟ้อนให้ต่อเนื่องกันเพื่อความสวยงาม

ผู้แสดงฟ้อนไตแต่งกายด้วยผ้าซิ่นไหมสีต่าง ๆ หรือนุ่งผ้าซิ่นที่มีลายสีสดใส ยาวกรอมเท้า ใช้ผ้าช้างหน้าแล้วขมวดเหน็บเอวข้างซ้ายหรือขวาตามถนัด เสื้อแขนยาวทรงกระบอก ตัวสั้นแค่อวหรือสูงกว่าเอวเล็กน้อย ด้านหน้าป้ายข้างเป็นลักษณะเสื้อไต (หรือเสื้อพม่า) ติดกระดุม 3 เม็ด เก้ามวยผมทรงสูงแล้วปล่อยชายผมลงมาไว้ข้าง ๆ มีผ้าคล้องคอ ปล่อยชายไว้ทั้ง 2 ข้าง

ดนตรีที่ใช้ประกอบ ถ้าเป็นการฟ้อนไตโดยทั่วไปจะใช้วงกลองมอญเงี้ยว แต่ที่แม่ฮ่องสอนใช้วงดนตรีของไทใหญ่ และเพลงไทใหญ่ประกอบการฟ้อน ไม่มีการขับร้อง

1.2.4 เจี๊ง

เจี๊ง เป็นการแสดงนาฏศิลป์ของชาวไทยภาคอีสาน มีเอกลักษณ์โดดเด่นคือมีความสนุกสนาน มีจังหวะรวดเร็ว ไร้ใจ

คำว่า เจี๊ง มีที่มาจากภาษาประจักษ์ทำรำ เจี๊งกระต๊อบ โดยท่านผู้ทูลนิพนธ์นิพนธ์ บุนนาค เป็นผู้ตั้งชื่อให้ว่า “เจี๊งอีสาน” โดยนำเพลงมาจากหมอลำ และใช้ดนตรีประกอบ เช่น กลอง แคน จิง กรับ โปงลาง ซึ่งในครั้งนั้นผู้แสดงทุกคนแต่งตัวนุ่งซิ่นไหมผ้าสไบ เก้ามวยสูง และนำกระต๊อบข้าวห้อยทางไหล่ขวา ต่อมาได้มี

การนำไปแสดงกันแพร่หลาย และเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “**เงี้ยวกระต๊อบข้าว**” มีการดัดแปลงทำร่าอีกมากมาย เช่น เงี้ยวสวิง เงี้ยวสาวไหม เงี้ยวข้าวปุ้น เงี้ยวกระต๊อบ เงี้ยวกระต๊อบยัง เงี้ยวสละวัน เงี้ยวแห่ไข่มุกแดง เป็นต้น

รูปที่ 12 เงี้ยวข้าวปุ้น

(ที่มา : <https://slideplayer.in.th/slide/2122252/>)

เงี้ยวกระต๊อบข้าว เป็นการแสดงของภาคอีสานที่เป็นที่รู้จักและได้รับความนิยมมากอีกชุดหนึ่ง เป็นการแสดงในงานรื่นเริง โดยทำร่าจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างศิลปะการดำรงชีวิต เช่น ทำเดิน ทำล้างมือ ทำเช็ดมือ ทำปั้นข้าว

รูปที่ 13 เงี้ยวกระต๊อบข้าว

(ที่มา : <https://www.isangate.com/new/looktung-and-morlum/32-art-culture/knowledge/549-sermg-kra-tip.html>)

ที่มาของเงี้ยวกระต๊อบข้าว เริ่มจากปี พ.ศ. 2507 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (ในรัชกาลที่ 9) ต้องการการแสดงของภาคอีสาน เพื่อต้อนรับสมเด็จพระราชินีนาถยูเลียนา และเจ้าหญิงเบียทริซ แห่งประเทศเนเธอร์แลนด์ จึงมีการนำเอาเพลงอีสาน คือ หมอลำ จังหวะช้าเร็ว โดยมีท่าท่ายาว บังคม ท่านกบิน ท่าเดิน ท่าดูดาว ท่าม้วนตัว ท่าปั้นข้าวเหนียว ท่าไปรดดอกไม้ ท่าบังแสงอาทิตย์ ท่าเตี้ย (ร่าเตี้ย) และในการแต่งกายครั้งแรกนั้น จะนุ่งผ้าชิ้นทนม้าสไบ เกลาผมสูง แต่ไม่มีใครยอมห้อยกระต๊อบข้าวเพราะเห็นว่ารุงรัง

ในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 เสด็จทอดพระเนตรด้วย พระองค์จึงรับสั่งให้ใครสักคนหนึ่งลองรำโดยห้อยกระต๊อบข้าวแล้วดูว่าจะเป็นอย่างไร ซึ่งคุณหญิงเบญจวรรณ อวรรณ เป็นผู้ทดลองรำถวาย พระองค์ทรงรับสั่งคำเดียวว่า “**น่าเอ็นดูดีนี่**” จากนั้นผู้รำทุกคนจึงห้อยกระต๊อบข้าวที่ไหลขวาทันที การเงี้ยวในครั้งนั้นท่านผู้หญิงณิรัตน์ บุนนาค เรียกชื่อว่า “**เงี้ยวอีสาน**” ต่อมาผู้มีนำเงี้ยวอีสานไปแสดงกันทั่วไปแต่เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า “**เงี้ยวกระต๊อบข้าว**”

การแสดงเงี้ยวกระต๊อบข้าวผู้เงี้ยวเป็นผู้หญิง แต่งกายตามแบบพื้นเมืองอีสาน คือ นุ่งชิ้นสั้นประมาณเข่า เสื้อแขนกระบอก พาดสไบหรือผ้าเปี่ยง และห้อยกระต๊อบข้าวไว้ข้างตัว ดนตรีที่ใช้ให้จังหวะส่วนใหญ่ คือ กลอง แคน ฉาบ ผ่อง ฉิ่ง

1.3 ศิลปะการแสดงประเภทที่มีเรื่องราว

ศิลปะการแสดงที่มีเรื่องราว เป็นการแสดงที่มีการผูกเรื่องราว อาจเป็นการแสดงชุดสั้น ๆ หรือยาว ๆ ก็ได้ การแสดงประเภทนี้จะมีความซับซ้อนขององค์ประกอบศิลป์หลายอย่าง ตัวอย่างศิลปะการแสดงประเภทที่มีเรื่องราว ได้แก่

1.3.1 โขน

โขน เป็นการแสดงนาฏศิลป์อีกอย่างหนึ่งที่มีประวัติยาวนานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จากหลักฐานจดหมายเหตุลาลูแบร์ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีการกล่าวถึงการแสดงโขนว่า เป็นการเดินออกท่าทางประกอบกับเสียงซอและเครื่องดนตรีประเภทต่าง ๆ โดยผู้แสดงจะสวมหน้ากาก (หัวโขน) ปิดบังใบหน้าตนเองและถืออาวุธ

โขน เป็นศิลปะการแสดงชั้นสูงของไทยที่มีความสง่างาม อลังการ และอ่อนช้อย เป็นการแสดงประเภทหนึ่งที่ใช้ท่าร่าตามแบบละครใน แตกต่างเพียงท่าร่าที่มีการเพิ่มตัวแสดง เปลี่ยนทำนองเพลงที่ใช้ในการดำเนินเรื่อง มีการแสดงเป็นเรื่องราวโดยลำดับก่อนหลังเหมือนละครทุกประการ แต่เรียกการแสดงนี้ว่าโขน เรื่องที่นิยมนำมาแสดงมีเพียงเรื่องเดียว คือ เรื่องรามเกียรติ์ เนื่องจากรามเกียรติ์เป็นเรื่องยาวไม่สามารถแสดงให้จบในวันเดียวได้ จึงต้องแบ่งเรื่องราวออกเป็นตอน ๆ

การแสดงโขนเป็นการรวมของศาสตร์และศิลป์หลากหลายแขนง เช่น วรรณศิลป์ นาฏศิลป์ คีตศิลป์ หัตถศิลป์ โดยนำเอาวิธีเล่นและการแต่งตัวบางชนิดมาจากการเล่นชักนาคดึกดำบรรพ์ มีท่าทาง

การต่อสู้ที่โลดโผน ทำท่า ทำเดิน เช่น ทำปฐมนิการไหว้ครูของกระบี่กระบอง รวมทั้งการนำศิลปะการพ่าย การเจรจา หน้าพาทย์และเพลงดนตรีเข้ามาประกอบการแสดง โดยผู้แสดงทั้งหมดต้องสวมหัวโขน ซึ่งต่อมาภายหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงให้ตัวพระและตัวเทวดาไม่ต้องสวมหัวโขนเหมือนโน้ตสมัยก่อน

โขนมีวิธีการแสดงที่แตกต่างกันหลายวิธี ดังนี้

1. โขนกลางแปลง เป็นโขนที่แสดงบนพื้นดินที่เป็นลานกว้างใหญ่ โดยสมมติพื้นดินนั้นเป็นกรุงลงกา ด้านหนึ่งสร้างเป็นปราสาทราชวัง มีกำแพงจำลองด้วยไม้และกระดาษ และอีกด้านหนึ่งเป็นพลับพลาพระราม ตั้งวงปี่พาทย์ด้านละวง คนเจรจาอย่างน้อยด้านละ 2 คน มีวงปี่พาทย์บรรเลงประกอบกับการแสดง ด้านที่วงประจำอยู่ ดำเนินเรื่องด้วยบทพากย์และบทเจรจา

รูปที่ 1.14 โขนกลางแปลง

(ที่มา : <https://www.kidjapak.com/archives/9550/>)

2. โขนนั่งราว เป็นโขนที่แสดงบนโรง โดยแบ่งพื้นที่เป็น 3 ส่วน คือ ส่วนกลางทำภาพปูนเขียนสีเป็นป่าเขา ส่วนนอกด้านขวา (ของโรง) ทำภาพปูนเขียนสีเป็นรูปพลับพลาและรั้ว และส่วนนอกด้านซ้ายทำภาพปูนเขียนสีเป็นปราสาทราชวัง มีกำแพงสมมติเป็นกรุงลงกา มีประตูเข้าออก 2 ประตู อยู่คั่นระหว่างฉากส่วนกลางกับส่วนนอก และตั้งวงปี่พาทย์ข้างละวง มีราวไม้กระบอกที่อยู่นอกฉากซึ่งเป็นที่สำหรับนั่งในการแสดง ดำเนินเรื่องด้วยบทพากย์และบทเจรจาเหมือนโขนกลางแปลง

วิธีนั่งในการแสดง ถ้าหันหน้าไปทางขวาหรือซ้ายก็เอาเท้าข้างนั้นพันนั่งบนราว อีกเท้าหนึ่งห้อยลงเหยียบพื้นโรง ฝ่ายพระรามจะนั่งค่อนมาข้างขวา พระราม (ตัวประธานฝ่ายมนุษย์) นั่งสุดราวด้านขวา หันหน้าไปทางซ้าย บรวารทั้งหมดนั่งบนราวตามลำดับเรียงไป หันหน้ามาทางขวา และฝ่ายลงกา (ฝ่ายยักษ์)

ตัวประธาน นั่งสุดราวด้านซ้าย หันหน้ามาทางขวา บรวารทั้งหมดนั่งหันหน้ามาทางซ้าย

ส่วนการแสดงในตอนที่ไม่นั่งสามารถแสดงได้ทั่วพื้นโรง ทำท่าที่ใช้เป็นท่ารำที่ครบถ้วนตามแบบแผนศิลปะการรำ ทำท่าตามถ้อยคำ และรำหน้าพาทย์ตามเพลงปี่พาทย์ โดยทั้ง 2 วง จะผลัดกันบรรเลงวงละเพลง ตั้งแต่โหมโรงเป็นต้นไปจนจบการแสดง

รูปที่ 1.15 โขนนั่งราว

(ที่มา : <https://www.youtube.com/watch?v=vnzXmtC2BJ8>)

3. โขนโรงใน เป็นโขนผสมกับละครใน ใช้สถานที่แสดงเป็นโรงอย่างโรงละครใน มีฉากเป็นม่านผืนเดียว มีประตู 2 ข้าง มีเตียงสำหรับนั่ง 2 เตียง ตั้งใกล้กับประตูข้างละเตียง มีปี่พาทย์ 2 วง ดำเนินเรื่องด้วยบทพากย์ บทเจรจา และบทร้อง มีทั้งคนพากย์ คนเจรจา ด้นเสียง ลูกคู่ และคนบอกบท (ร้อง)

ลักษณะการแสดงเริ่มต้นเหมือนละครใน คือ ตัวเอกออกนั่งเตียง แล้วร้องหรือพากย์ดำเนินเรื่องการแสดงต่อไป มีอุปกรณ์สำคัญในการแสดงโขน คือ ราชรถ มีตัวม้าหรือราชสีห์เทียม และกลด จึงสันนิษฐานกันว่า การปรับเปลี่ยนให้ตัวพระและตัวเทวดาไม่สวมหัวโขนน่าจะเริ่มจากการแสดงโขนโรงในที่นำโขนมาแสดงร่วมกับละครในนี้เอง

4. โขนหน้าจอ มีลักษณะการแสดงที่เหมือนโขนโรงในทุกประการ แตกต่างกันเพียงสถานที่สำหรับการแสดงเท่านั้น นั่นคือ โขนหน้าจอเป็นโรงหนังใหญ่ แต่เพิ่มเติมบางส่วน คือ มีประตูเข้าออก 2 ประตู และได้จอตอนกลางมีผู้สืบทอดลูกกรง ๑ เพื่อให้คนร้องซึ่งนั่งอยู่ภายในมองเห็นตัวโขน จอตอนนอกประตูทั้ง 2 ข้าง ข้างขวาเขียนภาพพลับพลาพระราม ข้างซ้ายเขียนภาพปราสาทราชวัง สมมติเป็นกรุงลงกา ตั้งเตียงห่างจากประตูออกมาพอสมควร 2 เตียง ข้างละเตียง วงปี่พาทย์สมัยก่อนตั้งด้านหน้าของที่ทำการแสดง แต่ปัจจุบันได้ยกไปตั้งด้านหลังจอ (หลังคนร้อง)